

Hyveistä ja hyvästä elämästä: viestejä Aristoteleen maailmasta

■ Erkki Mäentakanen

Viime vuosikymmeninä ja vuosina tapahtuneet ja elämäämme koskettaneet, joskus nopeatkin muutokset ovat aiheuttaneet tervetullutta keskustelua politiikasta, taloudesta, teknologiasta, kulttuurista ja käyttäytymisemme perusteista ja oikeellisuudesta. Tämä ei ole mitenkään uutta. Ihmiset ovat kautta aikojen tuskailleet, mikä on oikein ja mikä on väärin, mikä on hyvää ja mikä on pahaa, mitä pitäisi tehdä. Sanotaan, että tämä on ihmisen ominaisuus tai vaiva. Jännite vallitsee siinä, miten asiat ihmisten maailmassa ovat ja miten niiden mielestämme pitäisi olla. Olemmeko menossa kohti hyvää elämää?

Kaikkien aikojen suurimpiin kuuluva filosofi Aristoteles (384–322 eaa.) käsitteli laajassa tuotannossaan ja opetuksessaan myös ihmisen mieltä ja hyvää elämää erityisesti teoksessa *Nikomakhoksen etiikka*, mihin tämä kirjoitus pohjautuu. Hänen ajattelunsa vahva johtolanka on heräämättömän tapahtumisen, potentiaalisuuden, ja itse tapahtumisen, aktuaalisuuden ja sen suunnan, välinen sidos ja suhde. Näin on myös hänen etiikassaan, kun hän käsittelee ihmisen hyveitä ja hyvää elämää ja siihen liittyen oman aikansa yhteiskuntaa ja valtiota. Tila, johon hänen ajatusrakennelmassaan hakeudutaan, on korkein hyvä, hyvän mielen sävyttämä onnellisuus. Se voidaan käsittää myös eräänlaiseksi jatkumoksi, ihmisen tarkoitukseksi tai hyväksi toiminnoiksi, joiden lähtökohtana on mieli tai ”sielu”, nimenomaan aktiivinen, tiedostava mieli. Hyveet liittyvät tapaan, jolla tavoitteeseen pyritään mutta ne liittyvät myös itse tavoitteeseen. Tosin ulkoisiakin edellytyksiä tarvitaan. Ihminen toimii yhteisössä, ajassa ja paikassa. Oikeat asiat tulisi tehdä oikealla tavalla oikeaan aikaan.

Aristoteles lähtee kerroksellisesta sielusta, joka on järjen ja luonteen muodostama. Molemmilla on hyveensä mutta vasta yhdessä ne saavat aikaan hyvää toimintaa, jota ihannetapauksessa on vain yhdenlaista, kun taas harhaan voi mennä monella tavalla, niin kuin hän sanoo. Sielun järkevä, ajatteleva osa eli intellektuaaliset hyveet ovat hänen mukaansa taito, tieteellinen tieto, käytännöllinen järki, viisaus ja intuitiivinen, oivaltava järki. Niiden kohteena ovat yleiset periaatteet, prinssiipit, ja tehtävänä totuuden hallussapito, asiat, jotka eivät voi olla toisin. Näitä hyveitä voidaan viljellä kasvatuksella, opetuksella ja kokemuksella, mikä vaatii luontaisia valmiuksia ja aikaa. Luonteen hyveiden takana on taas oikea tunne ja halu, ei liiallinen. Lisäksi luonteen on oltava altis hyveille niiden herättämiseksi. Ihmisen on oltava tietynlainen tehdesään eri asioita. Luonteenkin hyveitä voidaan edistää kasvatuksella, tapoihin kohdistuvalla. Niitä ohjaavat myös tottumukset. Tosin tapojen ja tottumusten muuttaminen voi olla vaikeata ja aikaa vievää, sillä niistä tulee helposti ihmislunnon kaltaisia ilman kytkentää sielun rationaaliseen osaan ja siellä piilevään toimintavalmiuteen. Aristoteleen ajattelussa vahvaluonteinen pystyy torjumaan irrationaalisuuden paineet tai hillitsemään sen liiallisuudet.

Hyve on lähellä luonteenpiirrettä tai tämän pyrkimys ja sisältää siis oikean halun oikeaan päämäärään ja oikeat keinot tämän saavuttamiseksi. Aristoteleelle se merkitsee liiallisuuden ja toisaalta vajavaisuuden tai puutteellisuuden, kahden ääripään, kahden epätoivotun tilan keskiväliä ja sen seuraamista. Hyveen tuloksena ihminen toimii parhaalla tavalla myös suhteessa nautintoihin ja kärsimyksiin. Se kuuluu tässä mielessä siihen, mikä on rajattua. Se ei ole jotakin automaattista,

itsestään olemassa olevaa tai jatkuva tila, vaan se syntyy, aktualisoituu. Hyveillä on kuitenkin Aristoteleen mukaan oikea lähtökohta ja ne toteuttavat niitä asioita, joiden kautta ne ovat syntyneet päinvastoin kuin pahe, joka turmelee lähtökohdan. Alttius, jota hän kutsuu myös ”luonnolliseksi hyveeksi” lienee pysyvästi yhteydessä luonteen ja järjen lähtökohtiin. Hyveellinen ihminen toimii harkitun halun ja oman valintansa pohjalta sekä tekojen itsensä omaavan arvon vuoksi.

Varsinaisia luonteen hyveitä ovat Aristoteleen mukaan mm. miehuullisuus, kohtuullisuus, anteliaisuus, runsaskätisyys, suurisieluisuus, liiallisen tai liian vähäisen kunnianhimoisuuden keskiväli, jolla ei ole nimeä, rauhallisuus eli keskiväli suhteessa vihastumiseen, totuudellisuus sanoissa ja teoissa, itsensä esille tuomisessa eli keskiväli suhteessa itsen, oikeudenmukaisuus ja ystävyys. Useimmat hyveet vaikuttavat yhteisössä, yhteiselämässä ja tekojen kautta tapahtuvassa kanssakäymisessä. Erityisen paljon hän pohdiskelee oikeudenmukaisuutta, jota hän pitää tässä suhteessa täydellisenä hyveenä, koska sen omaava voi toteuttaa sitä muita eikä vain itseään kohtaan. Oikeudenmukaisuus voi olla eri tavoin myös partikulaarista eli osana muuta hyveellisyyttä. Epäoikeudenmukaisuus ja valta ovat sen sijaan vaarallinen yhdistelmä. Ystävyyskin saa osakseen runsaasti huomiota, sillä se näyttää sivuavan samoja asioita kuin oikeudenmukaisuus. Ihanteena on tehdä kaikki mahdollinen eikä vain sitä, mikä vastaa kulloinkin ystävältä saadun arvoa. Demokratioissa näillä kahdella hyveellä on enemmän jalansijaa kuin tyrannioissa. Rajanveto hyveen ja tunteen välillä on joskus vaikeaa, ja Aristoteles puhuikin eräissä kohdin ”sekoitetuista hyveistä”, jollainen on esim. vahvaluonteisuus.

Luonnollinen kysymys on kuitenkin se, miten ihminen pystyy osumaan hyvään keskiväliin oikealla hetkellä. Elämää ja epätäydellisyyttä ymmärtävänä hän on sitä mieltä, etteivät pienet poikkeamat siitä ole kovin moitittavia, yksilölliset erot ovat ymmärrettäviä. Joskus joudumme myös valitsemaan pienemmän kahdesta pahasta. Voitaneen olettaa, että joidenkin mielen alttius tai sisäinen ”kello” on herkkä ja he tavoittavat oikean mitan ja hetken helposti ja nopeasti. Jotkut taas

joutuvat hakemaan ratkaisua epäröiden ja korjausliikkeitä tehden. Eräät eivät halua altistua tai erota sen signaaleja lainkaan. Kuinka paljon on vähän tai tarpeeksi? Aristoteles tunnustaa tämän vaikeuden, jättää ratkaisun käytännöllisen järjen huoleksi ja sanoo myös, että ymmärrys on tarpeen kohtuun mukaisesti oikean erottamiseksi. Järjellä on merkittävä rooli hyveen aktualisoinnissa, mutta on myös hyvä muistaa, mitä ranskalaisfilosofi Blaise Pascal (1623–62) sanoo mietelmissään: ”Järjen on hyvä huutaa; se ei voi arvottaa asioita.” Hän puhuu myös järjen korruptoitumisesta erilaisten ja kummallisten tapojen vuoksi.

Ihmisen tehtävä tai tarkoitus – maksimointiongelma?

Aristoteleen parhaassa mahdollisessa maailmassa ihmisen tehtävä tai tarkoitus ilmenee mielen aktiivisuutena, jossa oikeisiin valintoihin ja toimintaan vaikuttavat järki, päättely, ymmärrys ja harkittu halu, eikä jonakin kiinteänä, tulevaisuudessa odottavana tavoitteena. Tarkoitus sisältää kuitenkin ajallisen kypsymisen, oikeaan suuntaan etenemisen tai täydellistymisen perspektiivin. Tämä on mahdollista, kun hyvän elämän peruselementit säilyvät yhteiskunnan ja kulttuurin muutoksista huolimatta, kuten Juha Sihvola on huomauttanut. Niiden tulee säilyä myös ihmisten erilaisista ammateista tai yhteiskunnallisista rooleista riippumatta. Hyveet sovelluksineen kumpuavat elämästä omilla perusteillaan. Aristoteles korostaa hyveiden yhteyttä ihmisessä. Luonteen hyve ja järki toteuttavat yhdessä ihmisen tarkoitusta.

Erityisen korkealle yksilön kohdalla Aristoteles asettaa filosofit ja pitää filosofointia ja mietiskelyä mitä suurimpana hyveenä. Se on hänen mukaansa jotakin yleismaailmallista tai ylimallista: ”Se jumalan toiminta, joka ylittää autuudessa kaiken muun on siis mietiskelyä ja inhimillisestä toiminnasta on siis onnellisinta se, mikä on tälle eniten sukua.” Hänen tarkoituksensa ei liene ollut korostaa oman ammattikuntansa asemaa tai roolia ihmisten arkihuolien keskellä vaan ajattelun ja ajattelemiseen opettamisen merkitystä. Siinä kuvastunee myös oivaltavan, uutta luovan ajattelun arvostus korkeimpana inhimillisenä ominaisuutena. Siihen sisältyy samalla se nautinto, jota

ihminen voi tuntea pohtiessaan ja pyrkiessään arkielämän ulkopuolelta tarkastellen ymmärtämään maailman olemassaoloa ja sen sisäisiä suhteita samoin kuin ihmisen käyttäytymisen perusteita ja suuntia ja löytäessään niissä jotakin uutta. Tosin Aristoteles sanoo, että elämä muidenkin kuin järjen hyveen mukaan on onnellista – tois-sijaisesti. Sekin vastaa olemustamme ihmisinä. Aristoteleen ajattelussa on nähty jännite metafyy-sisen ja ”poliittisen”, vaikuttamaan pyrkivän ajat-telun välillä. Hänen opetustyössään nämä piirteet ja yhteydet ilmenivät mm. siten, että aamupäivi-sin hänen sanottiin luennoineen vuonna 335 eaa. perustamassaan Lykeionissa logiikasta ja yleises-tä teoriasta sekä iltapäivisin kävelyillä oppilaiden kanssa keskustelleen käytännönläheisistä asiois-ta, kuten retoriikasta. Totuus käytännön asioissa nähtäisiin hänen mielestään teoissa ja elämässä.

Hyveet ovat sekä tavoitteita että välineitä vielä korkeamman hyvän saavuttamisessa, joka sisältää lopulta kaiken, mikä hyvevarastoissa on tarjolla. Ongelmaksi nousee kuitenkin se, onko täydellis-tyminen koskaan ja kenenkään saavutettavissa ja onko ihmisen hyveillä jokin summa, kokonaisuus tai optimi. Ja mikä olisi ihmisen olemus ja tie täy-dellistymisen jälkeen? Olisiko ihmisen tarkoitus silloin löytynyt ja vastako siitä alkaisi hyvä elämä? Tarkoituksia, pyrkimyksiä ja tavoitteita syytty ja sammuu, ja usein ne samaistuvat hyviin aiko-muksiin, jotka eivät johda minnekään.

Joku suuri taiteilija voi elämänsä viimeisinä vuosina sanoa olevansa kiitollinen, että hänellä on ollut jonkinlainen päämäärä, tavoite, ja että elämällä on ollut tarkoitus. Joillakin saattaa olla ns. kutsumus ja aavistus siitä jo hyvin nuorena; jotkut taas katsoessaan elämää taaksepäin tun-tevat lohduttavaksi ainakin uskoa, että tehtävä on ollut ja tullut jotenkuten suoritetuksi. Joku vanha ihminen puolestaan sanoo, että elämä on hänelle enää vain olemista, miettimistä ja tois-ten seuraamista; ja vaikka asioita pohtii, mitä se auttaa, kun ei ymmärrä. Jollakin ihmisellä sitä vastoin saattaa vanhanakin olla yritys sellaiseen, miksi hän on aina halunnut tulla. Kirjassa *Ihmi-sen ääni* (1977) Kari Suomalainen kuittaa tällai-set pohdinnat toteamalla: ”Jos lintu laulaa, minä haluan piirtää. Siinä se tarkoitus on.”

John Stuart Mill (1806–73) arveli omassa elä-mänkerrassaan pohtiessaan henkisestä kriisis-tään selviämistä ja mielekkään elämän sisältöä, että jos alat kysellä tässä ja nyt, oletko onnellinen, saattaa hyvinkin olla, että onnellisuutesi haihtuu saman tien. ”Ainoa mahdollisuus on tarkastel-la onnen sijasta jotakin sen ulkopuolelle asettu-vaa tavoitetta elämän tarkoituksena.” Samanlai-siin vaikeuksiin joutuu, jos kysyy itseltään, oletko ”hyvä ihminen”, onko sinulla ”hyvä elämä”. Olisi-ko arvio rajattava vain ihmisen vastuullisen toi-minnan aikaan? Moraalisesti vastuullisen elämän rajat ovat epämääräiset ja kyky siihen vaihtelee. Koko elämänkaarta on vaikea arvostella: hen-kilön itsensä on siihen hankala ellei mahdoton ottaa selkeää kantaa. Ulkopuolinen voi sanoa sii-tä vain olettamuksia tai käsityksiä perusteluinaan joitakin havaitsemiaan tai kuulemiaan tapah-tumia tai niitä kuvailevia selostuksia. Yleisen ja yksilöllisen väliset rajat ovat lukuisat ja niitä on vaikea erottaa. Jokaisessa on molempia. Yleistyk-set kumpaankin suuntaan osuvat usein harhaan.

Ei liene sellaista puolueetonta sisäistä ja ulkoista tarkkailijaa, jotka pystyisivät yhdessä mittaamaan ihmisen. Vaikka tietomme ihmisi-sien biologis-kemiallisesta mikrokosmok-sesta lisääntyy, edessämme on aina yllätyksiä ja uusia arvoituksia, valtavan monihaarainen sokkelo ja verkosto, jossa mielen liikkeitä ja nii-den seurauksia ei voida yksityis- eikä yksilökoh-taisesti kartoittaa. Kerrotaan, että Aristoteleen aikalainen, kynnikkona tunnettu ja kummallisia elämäntapoja noudattanut Diogenes (413–323 eaa.) kulki Ateenan kujilla päiväsaikaan pala-va lyhty kädessään ja sanoi etsivänsä ihmistä. Romaanissaan *Jaakobin huone* (1922) Virgi-nia Woolf taas miettii: ”Kumma juttu elämässä on se, että vaikka sen luonteen on täytyntä olla ilmeistä jo satojen vuosien ajan, kukaan ei ole jättänyt minkäänlaista asianmukaista selonte-koa siitä. Lontoon kaduille on tehty kartta, mut-ta intohimomme ovat kartoittamattomia. Mitä kohtaakaan, jos kääntyy juuri tästä kulmasta?”

Elinympäristö ja yhteisö

Ihmiselämä etenee ja täydentyy yhteisössä ja ns. ulkoiset edellytykset vaikuttavat jokaiseen.

Järjen hyveet tarvitsevat niitä vähemmän kuin luonteen hyveet, Aristoteles huomauttaa. Myös vaatimattomin edellytyksin voi toimia hyveellisesti eikä onnellinen tarvitse niitä paljon ja monenmoisia. Riippumattomuuteen ja toimintaan ei tarvita liikaa. Hän viittaa kuuluisaan ateenalaiseen lainsäätäjään Soloniin (640–558 eaa.), joka sanoi onnellisten olleen kohtuullisesti varustettuja ulkoisella hyvällä ja tehneen sellaista, mikä oli jalointa ja eläneen kohtuullisesti. Solon halusi tuolloin ohjata kaupungin ylimysvaltaista politiikkaa ja hallintoa kokonaisuuden kannalta maltilliseen, harmoniseen ja samalla varallisuuserojen merkitystä vähentävään, demokraattisempaan suuntaan. Ihmisen ei tullut pyrkiä jumalten ja tarujen sankarien erityisasemaan. Valtion voimaa korostava sisäpolitiikka ja kilpailu naapureiden kanssa kannustivat myös hillitsemään yksityisten varallisuuserojen kasvua. Erot ihmisten elinympäristössä ja olosuhteissa pysyivät kuitenkin suurina. Toisaalta varakkaille säädettiin eräitä yhteisöä palvelevia taloudellisia velvoitteita.

Ateenan klassinen noin sata vuotta kestänyt kultakausi oli Aristoteleen eläessä loppuillaan ja sen mahtiasema Välimeren piirissä päättymässä. Hän ehkä ihailikin tuota ajanjaksoa. Vapaat miehet osallistuivat päätöksentekoon yhteisistä asioista kansankokouksissa, joissa myös ammatinharjoittajilla oli samat oikeudet kuin muillakin. Asukkaita oli tuolloin kaupunkivaltiossa Robert Facelièren mukaan puolisen miljoonaa, joista vapauttaan vaalivia kansalaisia noin 40 000. Päätöksentekoon tärkeissä asioissa vaadittiin kansankokouksissa vain 6 000 miehen läsnäolo. Järjestelmä oli toimiva, julkisia tehtäviä kierrätettiin. Taustalla vaikuttivat monipuolinen kulttuurielämä, nuorison koulutus, urheilu sekä sotaisten taitojen harjoittaminen ja ylläpito. Perhe, suku ja pienryhmät olivat merkittäviä arkielämän piirejä.

Kaupunkivaltiossa vallitsi eriarvoisuus ja eriluokkaisuus, mikä ei ollut Aristoteleelle ongelma vaan yleisen ajattelutavan mukaan luonnollinen ihmisten erilaisista olemuksista, asemasta ja kyvyistä johtuva elinympäristö. Naiset olivat valtiollisen elämän ulkopuolella ja heidän ansionsa olivat ”sisätoissa” miesten taustalla ja kodin piiris-

sä, kodin järjestyksestä ja varallisuudesta huolehtimisessa. Ilman kansalaisuutta asuvat muukalaiset ja isäntiensä omaisuutena olevat orjat muodostivat huomattavan osan väestöstä. He olivat työntekijöinä korvaamaton voimavara niissä töissä ja tehtävissä, jotka eivät sopineet vapaille kansalaisille. ”Siirtotyöläisten” ja orjienkin panosta kuitenkin arvostettiin ja heillä oli mahdollisuuksia sosiaaliseen nousuun. Aristoteles tunnusti kaikkien, myös orjien ihmisarvon. Puhuessaan ystävydestä hän päättelee: ”Sikäli kuin orja on orja, ystävyys ei koske häntä, mutta se koskee häntä ihmisenä, sillä näyttää siltä, että jokaisen ihmisen kohdalla jokin on oikeudenmukaista suhteessa kaikkiin, jotka voivat osallistua lain ja sopimusten määrittelyyn kanssakäymiseen ja on myös ystävyyyttä, joka koskee jokaista ihmistä ihmisenä.”

Ateenalaisten elämä oli myös monien jumalien, niihin liittyvien riittien, menojen, tarujen sekä kaupunkivaltion lakien, yhteisön tapojen ja tottumusten ympäröimää. Henkistä ja maallista ei eroteltu. Ateenan suojelijana palvottiin Pallas Athenea, Zeuksesta syntynyttä tiedon jumalatarta. Dogmeja ei ollut eikä pyhiä tekstejä, mikä antoi liikkumavaraa. Filosofit puolestaan kyseenalaistivat usein uskonelämän tapoja ja taikauskoa. Niistäkin väiteltiin. Jo varhain uskonnollinen elämä oli kuitenkin irtaantunut kaupunkivaltion poliittisesta ja hallinnollisesta päätöksenteosta, jota koskevat väittelyt ja ratkaisut tapahtuivat kansankokouksissa Agoralla, Akropoliin viereisellä poliittisella kentällä. Paikka oli myös yleinen julkinen tila, tori ja kohtaamispaikka.

Yhdenmukaistavista ja jatkuvuutta ylläpitävistä puitteista huolimatta Ateena eli Kreikan muita kaupunkivaltioita vapaamielisemmässä ilmapiiressä ja siellä vallitsi vireä keskustelukulttuuri. Avarakatseisuutta ja tiedon saantia olivat omiaan edistämään monipuoliset, jo kauan jatkuneet kosketukset ja kauppayhteydet ulkomaailmaan. Kehitykseen olivat vaikuttaneet myös huomattavat ihmisyksilöt. Kun Perikleeltä (499–429 eaa.), strategilta ja demokraattisen puolueen johtajalta, oli aikoinaan kysytty syytä menestykseen, hän oli vastannut, ettei mikään lahjakkuus Ateenassa ole jäänyt huomaamatta. Hän suosi taiteita, filosofeja ja kirjailijoita ja halusi kohottaa kotivaltion-

sa koko Välimeren sivistyskeskukseksi. Vaikeuksia ja vastoinkäymisiäkin oli kohdattu: kriisejä ja kapinointia oli koettu, sairaudet, mm. rutto, olivat koetelleet asukkaita ja poliittinen järjestelmä oli saanut kolhuja sotien seurauksena.

Jos ihmiset Ateenassa kukin kohdallaan olisivat harjoittaneet aristoteelisia hyveitä ja pyrkineet hyvään elämään, olisiko yhteisö silloin toiminut hyvin? Vai onko yhteinen hyvä jotakin yksilön hyveistä ja moraalista erillistä tai ensisijaista, jota hänen olisi edistettävä tai saatava hänet edistämään tai siihen sopeutumaan? Kokonaisuus on ongelmallinen. Kuvitelmia ja käsityksiä yhteisestä hyvästä on monenlaisia tarkastelijoiden ja toimijoiden näkökulmasta riippuen samoin kuin on sitä palvelemaan tarkoitettuja ja pysyvyyttä tavoittelevia, hitaasti muuttuvia rakenteita ja instituutioita. Aristoteles huomauttaa, että jos kaikki kilpailisivat jaloudesta ja hyvien tekojen tekemisestä, yhteisö saisi kaiken tarvitsemansa ja kukin itselleen suurimman hyödyn. Näin ei kuitenkaan tapahdu elävässä elämässä. Hän ei luottanut ”näkyttömään sovittajaan”.

Yksilöllisen moraalin piiri sekä yhteiskunnan ja valtion rakenteellinen, eturistiriitojen ja yhteisten päätösten alue poikkeavat toisistaan. Aristoteleen intressi ja pyrkimys kohdistuvat hyvän elämän mahdollisuuksien ymmärtämiseen ja edistämiseen molemmista suunnista pääpainon ollessa ihmismielessä. Hänen lähestymistapansa on käytännönläheinen. Jo *Nikomakhoksen etiikan* alkupuolella hän toteaa, ettei käsillä oleva tutkimus tapahdu teoreettista tietoa silmällä pitäen, sillä emme nyt tutki hyvettä vain tietääksemme, mikä se on, vaan tullaksemme hyviksi: ja silloin on kiinnitettävä huomiota myös tekoihin liittyviin asioihin. Ajatus ei liikuta mitään, hän sanoo ja edelleen, että tehtävien asioiden kohdalla päämäärä ei ole niiden tutkiminen ja tunteminen vaan niiden tekeminen.

Yksilön hyveiden rinnalla Aristoteles pitää valtion roolia merkittävänä todeten, että on vaikeaa tulla pienestä pitäen oikein ohjatuksi hyveeseen, ellei kasva sellaisiin ohjaavien lakien alaisena ja että tarvitsemme lakeja ylipäänsä kattamaan koko elämän. Hän tarkastelee lake-

ja kuitenkin maltillisesti: Ne ovat eräänlainen käytännölliseen järkevyyteen perustuva järjestys, jonka hyväksymistä helpottaa, jos lait perustuvat oikeuteen ja kohtuuteen. Yksityistapauksissa lain puutteellisuuksia voidaan vielä korjata noudattamalla kohtuudellisuutta. Hänen julkisesta vallasta muodostamassaan kokonaiskuvassa kaikki yhteisöt olivat tiettyssä määrin valtion osia, sillä ihmiset liittyvät yhteen jonkin edun vuoksi – saavuttaakseen jotakin välttämätöntä – ja poliittinenkin yhteisö, valtio, näyttää muodostuneen ja säilyvän, koska se on hyödyllinen elämälle kokonaisuutena. Erilaisten etujen ja hyötyjen vaihto pitää yhteisöä koossa. Aristoteles ei tee tavoitteiden välillä eroa valtion ja ns. kansalaisyhteiskunnan välillä pienessä kaupunkivaltiossa. Kaikki olivat lähellä toisiaan. Valtio loisi edellytyksiä yksilön hyveille ja hyvälle elämälle, ja nämä heijastuisivat takaisin valtioon, joka olisi yhteinen etuyhteisö. Lakien noudattaminenkin oli osa hyvää elämää. Aristoteleelle hyvä elämä oli mahdollista nimenomaan kaupunkivaltiossa, Ateenan monipuolisessa, värikkäässä, ulkoisille vaikutteille suhteellisen alttiissa, kerroksellisessa yhteisössä ja ylimysvallan perintönä ”hierarkiassa” demokratiassa. Siihen kuului myös itsestä huolehtiminen. Hän viittaa myös rentoutumiseen ja leikkisyyteen.

Kaupunkivaltioon liittyviä tehtäviä oli varmasti mahdollista harjoittaa ajattelematta paljonkaan aristoteelisia hyveitä. Hyvä kansalainen ei ollut välttämättä sama kuin hyvä ihminen. Aristoteles avasi keskustelua yksilöstä yhteisön ja yhteiskuntatieteiden suuntaan ja arvosteli sofisteja, viisastelijoita, siitä etteivät nämä tienneet, mitä poliittinen tiede on ja mitä se koskee. Hän mainitsee myös ihmisten asioiden hoitamisen arkielämässä, kuten talouden, rahan, vastavuoroisuuden, sopimukset ja oikeuden.

Aristoteles paaluttaa kodin ja valtion välistä tilaa toteamalla, että ”ihmisen hyvää voi tuskin ajatella ilman kotitaloutta ja valtion hallintoa”. Mutta tuossa tilassa on yksilö erilaisine pyrkimyksineen, ryhmineen, ammatteineen, oikeuksineen, velvoitteineen, hyveineen ja paheineen. Kaikkea ei voi säätää laeilla, hän huomauttaa toisessa yhteydessä. Suuren painon hän panee kasva-

tukselle, nimenomaan varhaiskasvatukselle. Valtiolla, yksityisellä ihmisellä ja perheellä oli siinä toisiaan täydentävät roolinsa. Ihmisen kasvattaminen hyväksi ja kasvatus yhteisöön poikkesivat toisistaan. Ellei kasvatuksesta huolehdi yleisesti, kunkin tulisi auttaa lapsiaan ja ystäviään hyveeseen tai ainakin yrittää tehdä niin. Isän sanalla ja tavoilla on suuri merkitys kodeissa. Myös äidin rooli sisältyy siihen, vaikkei Aristoteles tuo sitä erikseen esille. Hän huomauttaa, että kukin näyttää tulevan tarkimmin huomioiduksi, kun häntä kohdellaan yksilönä, jolloin hän saa eniten sitä mikä sopii hänelle. Henkilökohtaisessakin huolenpidossa onnistuu kuitenkin parhaiten, jos tuntee yleiset tosiasiat kaikkien ja tietynlaisten kohtelusta. Opetukseen ja oppimiseen liittyen hän mainitsee myös kokeneiden, vanhempien tai järkevien ihmisten käsitykset ja niiden vaikutukset, mihin voitaisiin vielä lisätä esimerkin ja ihmisten erilaisten kokemusten merkitys. Yksityisten ja yhteisten päätösten ja valintojen kautta syntynyt toiminta ja vastuu sekä sukupolvien väliset siteet ja niiden kosketuspinnat puhuttivat antiikin ateenalaisiakin. Aristoteles on kuitenkin realistinen: ”Jos oppi yksin riittäisi tekemään ihmisistä hyviä, se olisi oikeutetusti ansainnut suuren palkan... ja sitä pitäisi kunkin hankkia itselleen”, hän sanoo ja jatkaa, että se voi innostaa nuoria muttei pysty innostamaan enemmistöä hyvään. Argumenteilla ja opetuksella on tuskin vaikutusta kaikkiin.

Jatkuva virike

Nykypäivän yhteiskunnissa on vaikeaa päästä yleispätevällä tavalla käsiksi ihmisen hyveisiin, hyviin valintoihin ja hyvään elämään. Vielä vaikeampaa se on, jos ajatellaan ihmisten koko maailmaa. Globaalista etiikasta on puhuttu, mutta se lienee tavoittamaton. Lisäksi hyveiden ja moraalinormien suhde on kiistanalainen. Käsitys ihmisen täydellistymisestä, tarkoituksesta ja hyveiden kokonaisuudesta on ongelmallinen. Jos vielä asetetaan kysymys, mikä ihminen ylipäänsä on, ongelmat vain lisääntyvät. Aristoteleelle ihmisen määritteli lähinnä sielun ajatteleva, ”parempi” osa. Vuorovaikutus mielen, ruumiin, fyysisen ja sosiaalisen ympäristön ja ”ulkoisten edellytysten” välillä on vaikeaselkoinen.

Aristoteleen ajattelu on säilyttänyt mielenkiintonsa. Hänen viestejään on luettu, kadotettu, löydetty uudelleen ja tulkittu eri aikoina. Keskiajalla Tuomas Akvinolainen (1224–74) soviteli yhteen aristoteelisia ja kristillisiä hyveitä. Uudella ajalla rationaalisuutta vaaliva valistus sysäsi ne ja ihmisen tarkoituksen syrjään. Friedrich Nietzsche (1844–1900) kiisti sovinnaiset eurooppalaiset moraaliuskomukset ja -argumentit, hylkäsi hyveet ja otti perustaksi ihmisen yksilöllisyyden, hänen itsensä luomat arvot ja oman tahdon. Ajattelun ja oppien siirtymisestä ja kehityksestä yli sukupolvirajojen voidaan vielä viitata Martin Heideggeriin (1889–1976), joka artikkelissaan ”Tekniikan kysyminen” toteaa: ”Pyrkimys ajatella alunperin ajateltu vielä alkuperäisemmin ei ajattelun kohdalla ole mieletöntä halua uudistaa mennyttä vaan maltillista valmiutta hämmästellä... uuden aamun edessä.”

Viime vuosikymmenien merkittävän puheenvuoron on käyttänyt Alasdair MacIntyre, joka kirjassaan *After Virtue* (1981) sanoo valistuksen projektin samoin kuin Nietzschen radikalismia ja yltiöpäisyyden epäonnistuneen, kun ne sivuuttivat Aristoteleen hyveperinteen. Hän palautti keskusteluun ihmisen tehtävän tai tarkoituksen, jotta voitaisiin jälleen pohtia, miten ihmisestä sellaisena kuin hän sattuu olemaan, voitaisiin päästä ihmiseen sellaisena kuin hän parhaimmillaan voisi olla. Hyveen käsitteen hän katsoo kehittyneen ja koostuneen kolmen peruselementin varassa: Kutakin elämänalaa hallitsevat ja ihmisten yhteistyötä merkitsevät käytännöt, toiminnan muodot tai ”pelisäännöt”, joiden kautta tuon alan sisäiset ”hyvät” toteutuvat tai täydellistyvät, toiseksi perinne ja sitä kantavat rakennelmat, jotka muodostavat puitteet pohdinnalle, argumentoinnille ja ristiriidoille, sekä kolmanneksi ihmiselämän kertomuksellinen, hyveen yhtenäisyyden ymmärtämisen mahdollistava luonne, joka sisältää sekä ennalta arvaamattomuuden ihmisen toimissa että hänen tarkoituksiinsa kurkottavan ennakointi- tai ennuste-elementin. MacIntyre haluaa nähdä hyveet osana moraalisaantöjen kokonaisuutta eikä pelkästään yksilön fysiologisina ja tunnepohjaisina alttiuksina, jotka edistävät moraalisaantöjen noudattamista eri elämäntilanteissa.

On mielenkiintoista ja rohkaisevaa, että viime vuosina eettistä keskustelua on käyty julkisuudessa monella elämän alalla. Joidenkin mielestä kyseessä on moraalivaje, toisten taas moraalin paluu. Taustalla on ihmisten hyvä elämä. Se on koskenut paljolti eri ammattien etiikkaa ja kuluttajien valintoja. Keskustelua ovat käyneet yritysten ja liikemaailman vaikuttajat, insinöörit, lääkärit, tiedemiehet, opettajat, urheilijat, tiedotusvälineiden toimittajat, poliitikot, luonnonsuojelijat ja monet muut. On esim. helppopi konkretisoida, millainen on hyvä lääkäri tai opettaja kuin hahmottaa, onko hän hyvä ihminen. Syitä pohdintaan saattavat olla paitsi muutuvassa yhteiskunnassa kulloinkin vallitsevat mielipidesuunnat myös pitkälle viedyn erikoistumisen, työnjaon ja riippuvuuksien aiheuttama tarve kokea toiminnalle oman alan ylittävää merkitystä ja vaikuttavuutta tai etsiä sen mielekkyyttä ja arvopohjaa, tarkentaa omaa toimintakulttuuria ja kilpailla maineesta, asemasta ja arvostuksesta muiden ammattien, yritysten tai alojen kanssa. Pyrkimys saavuttaa entistä parempi ”itseohjaus” voi olla myös vankkana pontimena, kun torjutaan ulkopuolelta tulevia paineita puuttua alan tai ammatin sisäisiksi koettuihin asioihin. Sanan ”eettinen” käyttö on yleistynyt niin, että sen merkitys alkaa hämärtyä. Ilmaisua on esineellistetty ja kaupallistettu.

Erikoistuminen on kulkenut vääjäämättä eteenpäin ja ns. henkinen kuormitus on suhteellisesti lisääntynyt työn fyysiseen rasittavuuteen verrattuna. Aina ajankohtainen on Aristoteleen huomautus, että asiantuntijoiden tulisi tietää mahdollisimman paljon yleisestä. Kiinnostus ihmismieleen on lisääntynyt myös siitä syystä, että luonnontieteet ja tekniikka, erityisesti biologia ja informaatio, tunkeutuvat yhä syvemmälle mielen monikerroksiseen mikrokosmukseen selittämään ja ennustamaan toimintojemme todennäköisyyksiä ja tarjoavat uusia välineitä myös ihmisyksilön kehityksen säätelyyn ja muunteluun. Tämä kehitys ja sen sovellukset ja tulevaisuuden näkymät haastavat meidät myös moraalisiin, oikeudellisiin ja yhteiskunnallisiin, usein vaikeisiin pohdintoihin siitä, mikä on mahdollista, hyvää, järkevää tai viisasta.

Moraalia ja hyvyttä on tarkasteltu myös hyvin yleisellä tasolla. Kautta aikojen on syntynyt erilaisia toimintapuitteita ja rakenteita, joita on vaikea hahmottaa ja hallita. On kirjoitettu hyveestä markkinataloudessa, on kysytty, onko kapitalismi moraalista, tarkasteltu yrityksiä juriidisin, vastuullisina kansalaisina ja pohdittu yksilön persoonallisuuden hukuttavien markkinoiden olemusta, sekä vallan, politiikan, talouden ja moraalien kytkentöjä. On ilmestynyt teoksia kansainvälisten suhteidenkin moraalista ulottuvuuksista. Yhteiskuntatieteiden kysymyksenasettelu on saanut lisäpiirteitä. Matti Pohjola huomautti puheenvuorossaan *Helsingin Sanomissa* 18.1.2010: ”Jotta Suomi olisi hyvä maa elää myös tulevaisuudessa, on kasvun idea keksittävä uudestaan!” On puhuttu onnellisuuden taloustieteestä ja psykologisesta taloustieteestä. On tutkittu ihmismielen ja taloudellisen päätöksenteon yhteyksiä, jota kutsutaan neurotaloustieteeksi. Sosiologiankin alueella on keskusteltu moraalista näkökulmasta eri ihmisryhmien ja yhteisöjen välisten ja sisäisten jännitteiden ohella ja mm. tutkittu, miten tekoja oikeutetaan. On puhuttu sosiaalisesta neurotieteestä ja käsitelty sosiaalista pääomaa.

Suurten ja erilaisten paineiden puristuksissa kasvamaan pyrkivien ja pysyvyyttä tavoittelevien systeemien, instituutioiden ja organisaatioiden vaara ihmiselle voi olla ”robotisoituminen” tai passivoituminen systeemien osaksi. Niiden ehdoilla kysymyksiä asetetaan ja ratkaisuja etsitään. Miten erilaisten suurten ja pienten yhteisöjen, ryhmien ja organisaatioiden sisällä ihmisten moraalit toimii, sopeutuu tai vaikuttaa niiden tavoitteisiin ja menettelytapoihin? Niiden hyviä lähtökohtia ei ehkä muisteta, ne ovat muuttuneet tai ovat alun perin olleet virheellisiä. Joskus muutosvoimia patoutuu ja purkautuu koettujen epäkohtien vuoksi tai siksi, että pelkkä pysähtyneisyys tuntuu ajan oloon sietämättömältä. Ihmiselle lienee luontaista suuntautua erilaisin, enemmän tai vähemmän perustelluin odotuksin ja toivein ainakin lähitulevaan ja pyrkiä säilyttämään jo saavutettu tai muuttamaan olosuhteita ja elämää ja sen jatkuvuutta yksilönä ja yhteisönä parempaan suuntaan.

Ihminen itse muuttuu hyvin hitaasti vaikka sitä usein vaaditaan. Sen sijaan hänen käytös-
sään olevat välineet, tieto, taito ja menetelmät
muuttaa fyysistä ja sosiaalista ympäristöä ovat
jatkuvasti parantuneet, monipuolistuneet ja eri-
koistuneet ja niiden vaikuttavuus ja ulottuvuus
ovat kasvaneet sekä hyvään että pahaan. Niiden
käsillä olo, uudet välineet ja uudet käyttö-
mahdollisuudet houkuttelevat asettamaan uusia
tavoitteita, riippumatta aina näiden hyväksyttävyydestä.
Tavoitteet ja välineet sekoittuvat hel-
posti. Toisaalta tieto, sen kasvattaminen, tie-
tojärjestelmät, rationaalisuus ja tekniikka ovat
luoneet ympärillemme mittaamisen ja vertaa-
misen ja suoritusten arvioimisen kulttuurin tai
manian. Vallitsee jännite ihmisen ja ihmismie-
len mittaamattomuuden ja mitattavien asioiden
välillä – elintason, hyvinvoinnin, elinympäris-
tön ja hyvän elämän välillä. Yhä tarkemmilla
mittauksilla, vertailuilla ja ”indikaattoreilla” on
kiistattomat ja suuret ansionsa hyvän elämän
ulkoisten edellytysten kartoittamisessa, tiedon
kartuttamisessa ja ennakkoluulojen karsimises-
sa. Niillä on myös puutteensa ja vaaransa, kun
niitä tulkitaan, sovelletaan ja käytetään pää-
töksenteossa. Pirstaleisessa maailmassa ihmis-
joukkojen käyttäytymistä koskevat selvitykset
ja todennäköisyydet siitä, mikä on yleistä, ovat
myös ongelmallisia.

Aristoteles halusi selkiinnyttää hyveitä ratio-
naalisen ajattelun kautta. Kahden epätoivottavan
tilan keskiväli oli hyveen oikeana mittana, oikea-
na valintana. Liiallisuus ja puutteellisuus, hyvä
ja paha, tarvitsevat toisiaan tullakseen ymmär-
retyiksi. Taustalla oli myös historian perintö: ”Ei
mitään liiaksi” ja ”Tunne itsesi” olivat ohjeita,
jotka oli kirjoitettu jo 500-luvulla eaa. kuuluisan
Delfoin palvonta-, ennustus- ja kokoontumis-
paikan muuriin. Mukana oli myös kreikkalais-
ten aikakäsitys. Osuminen keskiväliin on oikean
hetken oivaltamista. Kronologinen aika on hyvi-
en valintojen jatkumo, kokonaisuus, kypsymis-
tä tai täydellistymistä kohti ihmisenä olemista,
hyvää elämää. Se on vaativa yhdistelmä eivätkä
mitat ole tarkkoja tai aukottomia, vaan sallivat
yksilölliset erot. Jokainen tuntee onnistumisen
tai epäonnistumisen omassa mielessään. Tar-

vitaan myös tosiasioita, ymmärrystä ja malttia,
jotta kypsymistä ajan myötä tapahtuisi. Ihmisel-
lä on yksilöllisiä voimia ja monia kykyjä, jotka
voivat kehittyä ja joita voidaan käyttää monel-
la tavalla. Hyveillä on myös kilpailijansa; lähtö-
kohdaksi ja tavoitteeksi pyrkii erityisesti valta ja
vallan käyttö. Käyttäytymisemme voi vaihdella
arvaamattomasti, joskus äkillisestikin. Myös
paha voi ketjuuntua. Kyseessä on monien hou-
kutusten ja rajojen, sekä sisäisten että ulkoisten,
ympäröimä ihminen, joissa hänen riippumatto-
muuttaan, vapauttaan, luovuuttaan ja hyvyyt-
tään koetellaan.

Aristoteles oli kuitenkin optimistinen ja
lähestyi hyvää elämää monesta suunnasta. Täy-
dellistymistä tapahtuisi ihmisessä itsessään jär-
jen ja luonteen hyveiden vuorovaikutuksessa ja
siinä, millainen on ja millaiseksi haluaisimme
muuttaa meitä ympäröivää, hyvään elämään
takaisin vaikuttavaa todellisuutta. Kerrokselli-
suus ja monimuotoisuus ovat molemmilla alu-
eilla sekä hyötyjä että haittoja, jos haluamme
välttää harhaan johtavia polkuja.

Nämä prosessit ovat hitaita, erityisesti ihmis-
mielen muuttuminen, toisten ymmärtäminen
ja ihmisten aidon vuorovaikutuksen ja toisiinsa
luottamisen lisääntyminen. Myös opetuksella,
oppimisella, laeilla ja hallinnolla tavoiteltavat
muutokset ovat rajallisia ja aikaa vieviä. Sara Hei-
nämaa on huomauttanut eräässä haastattelussaan,
että demokratian esikoulu alkaa jo lasten leikeis-
sä, joissa voidaan myös oppia, ettei vastustaja ole
vihollinen. Elävässä elämässä ja sen touhuissa
emme voi kuitenkaan päätyä ihanteelliseen olo-
tilaan. Kykenemme kyllä poistamaan huomiota
herättäviä epäkohtia lähipiirissämme ja osallistu-
maan yhteisiin asioihin ja päätöksentekoon laa-
jemmissakin puitteissa. Ajattelun tasolla raken-
namme vuorollaan vanhenevia, todellisuuteen
vaikuttavia tai vaikuttamaan tarkoitettuja teorioita,
malleja ja visioita, jopa kokonaisia mahdollisia
maailmoja. Ne auttavat myös käsittämään, mitä
tapahtuu todella. Hyvää mieltä ja hyvää elämää
hakeva prosessi jatkuu käyttövoimanaan jännite
saavutetun ja vielä saavuttamattoman välillä.
Historialla ei ole loppua. Aika on hyvä keksijä ja
ehtymätön luonnonvara.

Kirjallisuutta

- Allardt, Erik, *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*, WSOY 1976.
- Allardt, Erik, *Suunnistuksia ja kulttuurisokkeja* (Bondtur och kulturschocker), Otava 1995.
- Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka*, suom. ja johdanto Simo Knuuttila, Gaudeamus 1989.
- Aristoteles, *Retoriikka ja runousoppi*, suom. Paavo Hohti ja Päivi Myllykoski, selitykset Juha Sihvola, Gaudeamus 1997.
- Flacilière, Robert, *Sellaista oli elämä antiikin Kreikassa*, suom. Marja Itkonen-Kaila, kuudes painos, WSOY 2004.
- Furuhagen Hans, *Helleenien maailma, Otavan suuri maailmanhistoria 3*, Otava 1983.
- Haavisto I. (toim.), *Hyve ja markkinatalous*, EVAn ja Anders Chydenius -säätiön yhteishanke, Taloustieto Oy 2003.
- Heidegger, Martin, *Tekniikan kysyminen (Die Frage nach der Technik)*, suom. Vesa Jaaksi, *niin & näin 2/1994*.
- Kajava, Mika, Kivistö, Sari, Riikonen, H. K., Salmenki-vi, Erja, Sarasti-Wilenius, Raija, *Kulttuuri antiikin maailmassa*, Teos 2009.
- Keltikangas-Järvinen, Liisa, *Sosiaalisuus ja Sosiaaliset taidot*, toinen painos, WSOY 2010.
- Ksenofon, *Talouden taito*, suom. Ulla Tervahauta, Gaudeamus 2009.
- MacIntyre, A., *After Virtue*, Tenth Impression, Duckworth, London, 2000.
- Mill, J.S., *Autobiography*, Ed. with an Introduction and Notes by Jack Stillinger, Oxford University Press 1971.
- Pascal, *Pensées (Oeuvres complètes, établies par Jacques Chevalier, Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard, Paris, 1954.)*
- Schmitt, Abrogast, *Autonomy within Dependence, on the Self-understanding of Man in Classical Greek Literature and Philosophy*, alustus ja sen kirjoitettu teksti, the "Historicity of Understanding"-tilaisuus, Tieteiden talo 5.12.2009, Helsinki.
- Sihvola, Juha, *Hyvän elämän politiikka, Näkökulmia Aristoteleen poliittiseen filosofiaan*, Tutkijaliitto 1994.
- Simonsuuri, Kirsti, *Ihmiset ja jumalat*, kolmas painos, Tammi 2002.
- Suomalainen, Kari, *Ihmisen ääni*, toim. Maarit Niiniluoto, WSOY 1977.
- Thucydides, *The Peloponnesian War*, revised with a new Introduction, Penguin Books 1979.
- Vernant, Jean-Pierre, *Kreikkalaisen ajattelun alkuperä (Les Origines de la pensée grecque, 1962)*, käänös Tuomas Parsio ja Tutkijaliitto, Tutkijaliitto 2009.
- Woolf, Virginia, *Jaakobin huone (Jacob's Room, 1922)*, suom. Kirsti Simonsuuri, Tammi 2008.

Kirjoittaja on kauppatieteiden kandidaatti ja eläkkeellä ulkoasiainministeriöstä.

Tiede kuuluu kaikille!

Tiedonjulkistamisen
neuvottelukunnan ja *Tieteessä
tapahtuu* -lehden 40 + 30 vuotta
-syntymäpäiväjuhlat järjestetään
Tiedekeskus Heurekassa torstaina
15.11.2012
klo 16 alkaen.

Ohjelmassa Heureka-luento,
tiedesaiheeseen erityisesti
käsikirjoitettu esitys planetaarion
jättikuvun alla audiovisuaalisin
efektein, vastaanotto ja
mahdollisuus tutustua
KlimaX-näyttelyyn.

Ohjelma ja ilmoittautumisohjeet
julkaistaan verkkosivulla
www.tjnk.fi.

HEUREKA